

Kovács Ágota Johanna¹

Továbbszolgáló katonák a pannoniai segédcsapatokban

Continuous Serving Soldiers in the Pannonian Auxiliaries

Absztrakt

Az ókori római hadsereg (exercitus) az évszázadok alatt komoly átalakuláson ment keresztül. Bár a hadsereg gerincét mindig is a római polgárokból álló legiók (legiones) képezték, a szövetséges népekből toborzott segédcsapatok (auxiliae) alkalmazására már a köztársaság korában is sor került. Augustus császár alapjaiban szervezte újjá az auxiliáris csapatokat. A birodalmi lakosság polgárjoggal nem rendelkező tagjai (peregrini) (körülbelül 75%) számára rendszeresítette a segédcsapatokbeli 25 éves fizetett szolgálatot (stipendium). A szolgálatot követően a tisztas elbocsátással (honesta missio) leszerelt katona (veteranus) oklevélben (diploma militare) rögzítve római polgárrá (civis Romanus) vált, illetve végkielégítést vagy földbirtokot kapott. Ezek az 500 vagy 1000 fős, reguláris, gyalogos (cohortes) és lovas (alae) fegyvernemekbe osztott segédcsapatok önálló taktikai egységekként váltak a birodalmi hivatásos haderő részeivé a császárkorban. A pannoniai, határ menti (limes/ripa) táborokban állomásozó segédcsapatok vizsgálatát kilencven feliratos forrás alapján végeztem el. Elsődleges célom az általános, 25 évnél hosszabb időt szolgáló katonák személyének azonosítása volt, illetve a továbbszolgálat lehetséges okainak vizsgálata: háború miatt későbbi leszerelés, társadalmi integráció kérdései vagy egyéb. A téma pannoniai példáit összehasonlításban világítom meg, a teljes feliratos forrásanyag áttekintése mellett a hazai és a nemzetközi szakirodalom felhasználásával.

Kulcsszavak: Római Birodalom, Pannonia, segédcsapatok, továbbszolgálat

¹ Magyar Honvédség Sípós Gyula 6. Területvédelmi Ezred, e-mail: maeeril@gmail.com

Abstract

The ancient Roman army (exercitus) underwent a major transformation over the centuries. Although the backbone of the army was always made up of legions (legiones) of Roman citizens, auxiliaries (auxiliae) recruited from allied peoples were already employed in the Republican era. The emperor Augustus reorganised the auxiliaries from the ground up. He made it compulsory for non-citizen members of the imperial population (peregrini) (about 75%) to serve 25 years of paid service (stipendium) in auxiliary troops. After serving, a soldier who had been discharged with an honorable discharge (honesta missio) became a Roman citizen (civis Romanus), with a diploma (diploma militare), or received a severance payment or landed property. These auxiliary troops, divided into regular, infantry (cohortes) and cavalry (alae) regiments of 500 or 1000 men, became part of the imperial professional force as independent tactical units in the imperial era. The auxiliary troops stationed in the Pannonian camps of the bordermen (limes/ripa) were examined on the basis of ninety inscribed sources. My primary objective was to identify the identity of the soldiers who served for more than 25 years in general, and to investigate possible reasons for their continued service: later discharge due to war, issues of social integration or other. I will illuminate the Pannonian examples of the topic in a pan-Italian comparison, using a review of the complete inscriptional source material, as well as the domestic and international literature.

Keywords: Roman Empire, Pannonia, auxiliaries

Bevezetés

A hadseregszervezés állandóan új kihívások elé állította az ókori Róma vezetőit, így a római hadsereg felépítése és a katonák juttatásai is folyamatosan változtak. A római hadsereg alapját a légiók adták, amelyek azonban mindig is támaszkodtak a szövetséges segédcsapatokra (*ala*, *cohortes*). Ezen csapatok nagysága és felkészültsége koronként változó képet mutat. A segédcsapatok szervezésének fordulópontja Augustus császár trónra lépésekor következett be, amikor az *auxilia* csapataiból egy sokkal szervezettebb hivatásos haderő vált. Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja a pannoniai segédcsapatokban továbbszolgáló katonák feliratait, és képet vázoljon a továbbszolgálat lehetséges okairól.

A római hadsereg felépítése, annak változásai

A segédcsapatok szerepének és értékének meghatározásához elengedhetetlen megismerni a római hadsereg összetételét és felépítését. Ezen rövid áttekintés alapjául a korszakbeli elkülönítések szolgálnak.² A római hadsereg felépítésének vizsgálatakor három időszakot különböztetünk meg:

² LE BOHEC 1994: 63.

- A köztársaság kor középső szakasza (i. e. 3–2. század): itt milícia típusú, időszakosan római polgárokból toborzott seregről beszélünk, akik a háború végeztével visszatértek civil életükhöz.
- Hivatásos hadsereg létrehozása (i. e. 1–3. század): a legionáriusok és katonai pályát választott szegényebb néprétegekből felállított professzionális hadsereg időszaka.
- Késő ókori szakasz (3–5. század): a polgárháborúk és a külső feszültségek hatására új típusú egységek és új típusú felszerelések bevezetése.³

A tanulmány a második, a hivatásos hadsereg létrehozása utáni korszakot vizsgálja behatóbban, amely a római hadsereg működése aranykorának tekinthető. A szolgálati időt ekkor 16 évben határozták meg, de ez a későbbiekben 20-25 évre emelkedett. Ennek leteltével a katonák tisztos elbocsátásban (*honesta missio*) részesültek, amelynek materiális formája a földjuttatás (*missio agraria*) volt, majd később a pénzjuttatás (*missio nummaria*), illetve polgárjog-adományozás volt azok részére, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal, jellemzően a segédcsapatok (*auxilia*) katonái, akik a provinciákban élők soraiból kerültek ki.

A római segédcsapatok története

A köztársaság középső szakaszában minden egyes legiót egy *ala* támogatott, és számos seregben szolgáltak nem itáliai szövetségesek is, akik a legtöbbször saját harcmódorukban küzdöttek. Az ilyen csapatokat többnyire az adott hadjárat helyszínén vagy a környékén élő népekből toborozták. A rómaiak helyi szövetségeik révén képesek voltak seregük létszámát növelni, valamint az adott terület sajátosságaihoz igazodó harcmódorban küzdő csapatokra szert tenni.

Az Itálián kívüli kontingensek alkalmazásának gyakorlata a Marius-féle hadsereg-reform után (i. e. 104) is folytatódott. Bizonyos fegyvernemek azonban nem álltak rendelkezésre. Így például Marius hadserege nem rendelkezett saját lovassággal és könnyűgyalogsággal, azokat más forrásból kellett beszereznie.⁴ Ebből a korszakból kevés forrás maradt fenn, ezért biztosan nem tudhatjuk, hogy milyen képzettségi és fegyelmezettségi szintet képviseltek a törzsi vezetés alatt álló szövetséges csapatok. Változás Augustus uralkodása alatt következett be, aki hivatásos haderővé szervezte az *auxiliákat*.⁵ Az *alákat* *cohors* méretű csapattestekbe rendezte, ezek így sokkal gyorsabban és szervezettebben voltak bevethetőek, ha a helyzet úgy kívánta.⁶

A segédcsapatoknál három különböző típust különböztetünk meg: gyalogság, lovasság, vegyes csapatok.⁷ A gyalogságot kétfajta *cohorsba* szervezték: *quingenaria* (500 fős) és *miliaria* (1000 fős), míg a lovasságot *quingenaria* és *miliaria* egységekbe tömörítették, de rájuk inkább az *ala* kifejezést használták. Egy *ala quingenaria*

³ GOLDSWORTHY 2004: 7.

⁴ GOLDSWORTHY 2004: 55.

⁵ SAXER 1967: 42.

⁶ GOLDSWORTHY 2004: 57.

⁷ GOLDSWORTHY 2004: 57.

512 lovasból állt, akiket tizenhat 32 fős *turmába* osztottak be. Az *ala miliaria* 768 fős létszáma 32 *turmára* oszlott. A vegyes egységek (*cohortes equitatae*) létszáma és felépítése már nem ennyire egyértelmű. Valószínűleg egy átlagos *cohors* méretű gyalogságból álltak, és a csapat típusától függően egészültek ki az annak megfelelő számú lovassággal. A császárkori lovasság legnagyobb részét az *auxiliáris* csapatok biztosították. A segédc csapatok a légiónkhoz hasonló zárt rendszerben működtek, azoknál azonban jóval kisebbek és rugalmasabbak voltak, így kitűnően alkalmasak voltak határvédelmi feladatok ellátására. A segédc csapatokban szolgáló katonák 25 év szolgálati idő után elnyerhették a római polgárjogot, ami igen nagy csábítás volt. A hadsereg mindig az állomáshelyén lévő emberanyagból dolgozott, innen toborozták az újoncokat. Ez az *auxiliáris* csapatokra is jellemző volt, akiknek elnevezésében is megfigyelhetjük ezt a rendszert. A csapatok nevének első fele mindig az adott egység típusát határozta meg (*ala, cohors*). Ezután következett a csapat száma, amelyet létrehozásuk sorrendjében kaptak, végül a titulátúra harmadik tagját egy jelző adta. Ez lehetett etnikum, a sorozás helyszínéről szolgáló provincia, az alapító nevéből képzett jelző vagy harcmodorhoz köthető tulajdonság.⁸

Térben való elhelyezés – Pannonia meghódítása

Az egykori római tartomány meghódítása – amely a mai Magyarország, Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, továbbá Szlovákia területén található – fokozatosan ment végbe. Az 1. század első felében Augustus ideje alatt vált a birodalom részévé a Dráva–Száva köze. A Római Birodalom a tartomány területének egy jelentős részére ekkor még csupán politikai fennhatóságát terjesztette ki. A közigazgatásilag is különálló tartomány megszervezése Tiberius (14–37) vagy legkésőbb Claudius császár (41–54) nevéhez köthető.

Pannonia városi közösségeinek létrejöttében és fejlődésében alapvető szerepet játszottak a katonák és a katonaságot követő polgári elemek.⁹ A római kor hozta el a terület számára az urbanizációt. A négy legión tartományt 106-ban Traianus osztotta ketté. A határ a Vértes–Pilis és a Balaton északkeleti csücske között haladt. A nyugati rész a Pannonia Superior nevet kapta, ahol három *legio* állomásozott, míg a keleti rész Pannonia Inferior volt, itt azonban csak egy *legio* állomásozott. Az utóbbi székhelye Aquincum, az előbbi Carnuntum volt.

Pannonia provinciában állomásozó segédc csapatok

Az 1. században a provincia területén a jelenlegi kutatások szerint összesen 21 *cohors* és 9 *ala* állomásozott.¹⁰ Megvizsgálva az eddig ismert feliratokat¹¹ megállapítható, hogy a Pannonia Inferior és Pannonia Superior provinciákban 396 olyan feliratos emlék áll

⁸ FARKAS [é. n.].

⁹ NAGY 2003: 221.

¹⁰ HAMPEL 1906: 16.

¹¹ Epigraphische Datenbank Claus-Slaby: www.manfredclaus.de

rendelkezésünkre, amely a katonák szolgálati évét is feltünteti. Ebből 218 feliratot a provinciákban állomásozó *legiók* állítottak. 45 felirat köthető *alakhoz* és 45 *cohorsokhoz*, valamint 19 olyan felirat maradt ránk, amelyek nem rendelkeznek olyan ismertetőjellel, amelyből egyértelműen megállapítható, mely csapathoz tartoztak. További kutatások megállapították, hogy e feliratok töredéke köthető csupán olyan segédc csapatok katonáihoz, akik 25 éves szolgálati idővel továbbszolgálónak számítanak. Az általam kigyűjtött és megvizsgált 11 feliratból 5 köthető *alakhoz*, 4 *cohorsokhoz*, 2 pedig csapatnév nélkül szerepel. Az alábbiakban ezek rövid elemzését közli a tanulmány.

Cohorsok

Cohors I Aurelia Antonina milliaria Hemesenorum sagittaria equitata civium Romanorum

A cohors korai története máig vitatott. Volt egy hasonló nevű segédc csapat cohors I Aurelia Antonina milliaria Surorum sagittaria equitata, amelyet 175-ben állítottak fel, de a katonáit 200-ban elbocsátották. A két csapat lehetséges kapcsolata egyelőre nem tisztázott. Mindenesetre a Cohors I Aurelia Antonina milliaria Hemesenorum sagittaria equitata civium Romanorumot 176-ban Pannonia Inferior provinciába vezényelték. Táborukat Intercisában hozták létre, ahonnan számos feliratuk ismert.¹²

1. felirat

D(is) M(anibus) Marin/o Silvani / mil(iti) coh(ortis) [(miliariae) / Hemes(enorum) a(nno-rum) L/II stip(endiorum) XX/VIII Mar/cus Aure/l(ius) mil(es) co/h(ortis) s(upra) s(criptae) he/res / b(ene) m(erenti) p(osuit).

„A halotti isteneknek! Mariusnak Silvanus fiának a Hemeszaban felállított cohors katonájának, aki élt 52 évet, szolgált 28 évet, (a sírkövet) Marcus Aurelius a fentebb írt cohors katonája, örököse állította a jól megérdemlőnek.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 138 cm,
- szélesség: 59 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Dunaújváros/Dunapentele/Intercisa,
- keltezés: 201–250,
- kiadta: Schober 46 = Schober 189 = RIU V, 1243 = RHP 356.a

A sírkő felső oromzata rozettával díszített. A felirat egyszerű léckerettel szegélyezett. Marius 3 évvel lépte túl a kötelező szolgálati időt, aminek oka valószínűleg az lehetett, hogy háborús helyzetben nem engedték leszerelni a katonákat, így a hadsereg kötelékében maradtak annak végézetéig. Rendfokozatára a felirat nem ad számunkra

¹² LŐRINCZ 2001: 35.

információt. Sírkövét csapattársa és örököse állíttatta, így ebből arra következtethetünk, hogy nem alapított családot.

2. felirat

D(is) M(anibus) / Ael(io) Munatio / caps(ario) coh(ortis) [(m)iliariae] Hem(e)s(enorum) / st<i=U>p(endiorum) XXVIII dom(o) / Sam(osata) Aur(elia) Cansa/una con(iunx) Ant(onio) / Basso vex(illario) sec(undo) her(ede) / sanctiss(imo) coniug[i] / c<um=ON> se natib(us)q(ue).

„A halotti istenek! A Samosatából származó Aelius Munatiusnak, a Hemeszaban felállított cohors felcserének, aki 28 évet szolgált, felesége, első örököse, Aurelia Cansa, Antonius Bassus zászlótartó második örökösével együtt, a legtisztelendőbb férj, maga és szülőit emlékének csináltatta a síremléket.”¹³

- Anyag: mészkő,
- magasság: 68 cm,
- szélesség: 52 cm,
- vastagság: 11 cm,
- lelőhely: Dunaújváros/Dunapentele/Intercisa,
- keltezés: 231–270,
- kiadta: RIU V, 1153 = D 9169 = Schober 216 = RHP 324 = Mander 733 = AE 1906, 110 = AE 2005, 1197.

A cohors másik katonájának felirata, aki szintén 3 évvel lépte túl a meghatározott 25 év szolgálati időt, bizonyítja, hogy valószínűleg háborús helyzet okán nyerték el az alakulat veteránjai később a tisztos elbocsátást. A sírkő csúcsos lezárású. A sima léckerettel körülvett orommező üres. A képmezőt abacusban végződő díszíttlen félpillérek határolják. Bal oldalon az anya épp gyermekét készül táplálni. Haja hullámos, közepén elválasztott. Bő inget, fölötté fibulával megtűzött köpenyt visel. Jobbra rövid hajú, dús szakállú férje áll. Előttük három gyermekük, két lány és egy fiú állnak. A díszítések hiánya miatt jól érvényesül a realisztikus, barátságos családi kép. A házaspár arcvonásai egyediek, a kőfaragó valódi portrét alkotott.¹⁴ Az előbbi feliraton szereplő katonával ellentétben Aelius Munatius családot alapított, viszont korábbi bajtársát is örökösül nevezte meg.

Cohors I Alpinorum equitata

A *cohors* az 1. században Pannoniában állomásozott, az első felében Lugióban (Dunaszekcső), majd Claudius uralkodásának kezdetén nyugat Pannoniában, talán Carnuntumban volt az állomáshelyük.¹⁵ 70 és 101 között Gorsiumban, majd a markomann

¹³ NAGY 2007: 151.

¹⁴ NAGY 2007: 150.

¹⁵ SPAUL 2000: 260.

és szarmata háborúk után Lussiniumba vezényelték őket, ahol valószínűsíthetően 250-ig állomásoztak.¹⁶

3. felirat

] / Sirm(io) optio / coh(ortis) I Alp(inorum) eq(uitatae) [(centuria) Ma/ximi an(norum) XLVI / stip(endiorum) XXVI h(ic) s(itus) e(st) / titulum p(osuit) Fl(avius) Rufi/nus eq(ues) buc(inator) coh(ortis) e(ius)de(m) h(eres) ex t(estamento) <f=T>(ecit).

„Sirmius altiszt, az alpesiekből szervezett cohors katonája, Maximus századából élt 46 évet, szolgált 26 évet, a feliratot Flavius Rufinus lovas katona, ugyanabból a cohorsból, örököse, a végrendelet alapján készítette.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 67 cm,
- szélesség: 88 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Sárpentele,
- keltezés: 69–96,
- kiadta: CIL III, 3352 = D 2591 = RIU VI, 1551 = RHP 222 = AE 2001, 1670 = Intercisa 1 = TitAq IV, 1947.

A feliratot a cohors altisztjének, Sirmiusnak állították. A *h(ic) s(itus) e(st)* formula használata a szövegben megerősíti az 1. századra való datálást.¹⁷ Nem volt családja, így örököseként katonatársát nevezte meg, aki ugyanabban a *cohorsban* szolgált lovas katonaként. A felirat az elhunyt előljáróját (Maximus) és rendfokozatát (*optio*) is megnevezi. A kötelező szolgálati időt egy évvel lépte túl, amit tulajdoníthatunk annak, hogy háborús helyzetben nem engedték leszerelni a katonákat a meghatározott 25 év után.

4. felirat

T(itus) Calidius / P(ubli) (!) Cam(ilia) Sever(us?) / eq(ues) item optio / decur(io) coh(ortis) I Alpin(orum) / item [(centurio) leg(ionis) XV Apoll(inaris) / annor(um) LVIII stip(endiorum) XXXIII / h(ic) s(itus) e(st) / Q(uintus) Calidius fratri / posuit.

„Titus Calidius Severus, Publius fia, a tribus Camiliából, az I. Cohors Alpinorum lovasa, optio és decurio, a 15. légió Apollinaris legiójának centuriója, élt 58 évet, szolgált 34 évet. A sírkövet Quintus Calidius állíttatta testvérének.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 204 cm,
- szélesség: 79 cm,
- vastagság: 23 cm,

¹⁶ LŐRINCZ 2001: 27.

¹⁷ TERNOVÁČZ 2017: 238.

- lelőhely: Bad Deutsch-Altenburg,
- keltezés: 71–80,
- kiadta: CIL III, 11213 = CSIR-Oe-01-03, 319 = D 02596 = RHP 221 = Schober 54 = Legio-XV-Apo 85 = MaCarnuntum 140 = AEA 1999/00, 13 = AEA 1999/00, 43 = AEA 2001/02, 1 = AEA 2003, 2 = AEA 2006, 16 = AEA 2008, 19 = AEA 2010, 17 = AEA 2013/14, 35 = AEA 2016/17, 3 = AEA 2020/21, 39.

A sírkő felső orommezéjében rozettával díszített. A középmezőben Titus Claudius Severus fegyverzetét ábrázolták (páncél, sisak, vért), alatta pedig egy lovásziút láthatunk egy lóval. Ezen ábrázolások az elhunyt tehetőségét is mutatják. Szolgálati ideje majdnem 10 évvel meghaladja a kötelező gyakorlatot. Beosztásai, illetve rendfokozata alapján arra következtethetünk, hogy hivatásos katonaként elhivatottan küzdött hazájáért és lépdelt egyre feljebb a ranglétrán. Testvére temette el, így valószínűleg saját család alapítására nem volt már lehetősége.

5. felirat

[Ti(berius)] Claudius / [Ma]giatus equ(es) / [c(o)]ho(rtis) I Alpi(norum) mi/[ssi]cius an(norum) LXXV d(efunctus) / [st]i(pendiorum) XXXVII h(ic) s(itus) e(st) / [Cl]a(udius) Secund[us] lib(ertus) et her/[es] pos(uit) p(atrono) p(ientissimo) m(emoriam).

„Tiberius Claudius Magiatus az I. Cohors Alpinorum lovasa, élt 75 évet, szolgált 35 évet, itt nyugszik (a sírkövet) állíttatta bajtársa és örököse, Claudius Secundus.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 108 cm,
- szélesség: 54 cm,
- vastagság: 12 cm,
- lelőhely: Dunaszekcső/Lugio,
- keltezés: 51–54,
- kiadta: RHP 219 = RIU-S, 201 = SEP-09, p 81 = AMN-2017-169 = AE 2017, 1180.

A sírkövet 1940-ben találták Dunaszekcső Püspökhegyen.¹⁸ Az egyszerű léckeretbe foglalt feliratos mező fölött egy tógás férfi mellszobrát ábrázoló mező töredéke látható. Az elhunyt 10 évvel szolgált tovább a meghatározott 25 évnél. Rendfokozatára a felirat szövegéből nincs lehetőségünk következtetni. Továbbszolgálatának okai között szerepelhet Birley szerint, hogy különleges képességekkel és tapasztalattal rendelkező katona volt.¹⁹ Bár a felirat pontos támpontot nem ad, mégis számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy egy speciális feladatokat ellátó lovaskatonával van dolgunk.

¹⁸ KOVÁCS 1999: 14.

¹⁹ BIRLEY 1986: 252.

Alák

Ala Scubulorum

Az *alák* 46 és 49 között vezényelték Pannonia provinciába Moesiából. Táboruk Gorsium területén volt, ahonnan 68/69-ben Germania Superiorba vezényelték tovább őket.²⁰ Rövid itt tartózkodásuk alatt Pannonia provinciából csak kevés feliratuk ismert.

6. felirat

Ti(berius) Iulius / Rufus / milit(avit) ala / Scub(ulorum) stip(endiorum) L / vixit an(nos) XXCV / h(ic) s(itus) e(st) / Iulia Ti(beri) f(ilia) Ruf(i)lla / v(iva) f(ecit) sibi et patri.

„Tiberius Iulius Rufus az ala Scubulorum katonája szolgált 50 évet, élt 85 évet, itt nyugszik Iulia Tiberia fia Rufilla életében örököse és apjának (állította).”

- Anyag: márvány,
- magasság: 304 cm,
- szélesség: 92 cm,
- vastagság: 23 cm,
- lelőhely: Walbersdorf/Scarbantia,
- keltezés: 46–69,
- kiadta: Hild 395 = RHP 165 = Schober 191 = D 9137 = AEA 2005, 31 = AEA 2008, 31 = AEA 2009, 5 = AEA 2010, 17 = AE 1906, 111 = AE 1909, 198.

A sírkő gazdagon díszített, faragása jól megmunkált. Az oromzaton két egymás felé ugró oroszlán, alatta tengeri élőlények: tritonok, delfinek, kagylók láthatók. Az oromzat alatt kannelúras oszlopok fogják közre a két alak mellképét. A bal oldalon lévő nő haja hullámos, közepén elválasztott, tunikát, köpenyt és gyűrűt visel, bal kezében virágot tart. A jobb oldalon a férfi tunikát és gyűrűt visel, bal kezében tekercs, jobb kezével a nő kezét fogja. A feliratos mező feletti képben egy vágató lovas férfit látunk fegyverekkel, oldalán ijjal. Előtte térdelő ellenfél pajzzsal. A legalsó képen az Antigónéból ismert jelenet játszódik. A két harcoló férfi Eteokles és Polyneikes között egy nőalak, valószínűleg Lokaste áll, míg a jobb oldalon egy férfi tógában, felemelt jobb kézzel.²¹ Hosszú szolgálati idő, 50 év után Tiberius Iulius Rufusnak sikerült visszailleszkednie a társadalomba, családot alapított, és sírkövének díszítettségéből ítélve tisztos elbocsátása után szép vagyonra tett szert. Sírkövét magának és apjának fia állította.

Ala I Hispanorum

Az alakulat huszonöt éves Pannoniában tartózkodása alatt számos írásos emléket hagyott maga után. Az egységet valószínűleg Augustus alatt állították fel.²² Az *ala* i. u. 50. körül Burnumból érkezett Aquincumba, ahonnan végül Moesiába vezényelték

²⁰ LŐRINCZ 2001: 23.

²¹ SZILÁGYI 1939: 262.

²² SPAUL 1994: 144.

át.²³ John Spaul szerint az Ala Hispanorum Tironum és az Ala Hispanorum Veterana utódjaként alakult meg később az Ala I Hispanorum.²⁴

7. felirat

Nertus / Dumnotali / f(i)lius veteranus / ala Hisp(anorum) I ses/quip(licarius) Lingaus/ ter ann(or)um LX / stip(endiorum) XXXVI / h(ic) s(itus) e(st) / Valens frater / h(eres) t(itulum) m(emoriae) p(osuit) // F.

„Nertus, Dumnotalis fia, az ala Hispanorum I. sesquiplarius (másfélszeres zsoldot kiérdemelt) rangból leszerelt, lingauster származású katonája, aki 60 évet élt, és 36 évet szolgált, nyugszik itt. Bajtársa és örököse, Valens állíttatta emlékének a sírkövet.”

- Anyag: mészkö,
- magasság: 331 cm,
- szélesség 96 cm,
- vastagság (alul): 23 cm,
- lelőhely: 1173 Budaújlak, Zsigmond utca 66.,
- keltezés: 1. század második fele,
- kiadta: CIL III, 10514 = D 2529 (p 178) = RHP 126 = Schober 271 = TitAq II, 676 = AE 2003, 19.

Nertus sírkövének elemzésével egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam.²⁵ Az egyetlen nagy tömbből faragott sírkő, felső részén profilált keretű félköríves orommezőben az elhunyt mellképét láthatjuk, aki rövid hajat és szakállt visel.²⁶ Az oromzat alatt két félpillérrel keretezett mezőben két felszerszámozott ló és egy istállófiú látható, alatta sima léckeretbe foglalt képmező, amelynek négy sarkát rozetta díszíti.²⁷ A rózsák mind négy szirmúak és két karéjúak.²⁸ Az istállófiú térdig érő tunikában áll és fogja a vele szembe forduló két ló gyeplőjét. A lovakon takaró és nyereg látható, mellső lábukat mindketten felemelik. A mezőben két szembe forduló kakas búzakalászt csipeget.²⁹ A felirat tíz soros, jól olvasható, betűi szépen kidolgozottak.³⁰ A betűk formájából, illetve a gazdag díszítésből következtethetünk a sírkő drága voltára. 36 évet szolgált, saját családot nem alapított. Sírkövét bajtársa és egyben örököse, Valens állíttatta. Továbbszolgálatának okai között számolhatunk azzal, hogy speciális feladatokat ellátó altiszt volt.³¹

²³ TERNOVÁČ 2017: 237.

²⁴ SPAUL 1994: 144.

²⁵ KOVÁCS 2023: 166.

²⁶ NAGY 1971: 33.

²⁷ NAGY 2007: 21.

²⁸ HAMPEL 1906: 20.

²⁹ NAGY 2007: 21.

³⁰ FITZ 1961: 34.

³¹ BIRLEY 1986: 252.

Ala II Hispanorum Arvacorum

Az 1. században Pannoniában állomásozott. A 80-as évek közepén Moesia Inferior provinciába vezényelték őket. Pannonia provincia területéről kevés feliratuk ismert.³²

8. felirat

Ti(berio) Cl(audio) Britti / filio / Valerio decurioni / alae II Arvacorum / domo Hispano annor(um) L / stipendiorum XXX et / Cl(audiae) Ianuariae coniugi eius / et Cl(audiae) Hispanillae filiae vivis / ex testamento Flacc{h}us dec(urio) / frater / et Hispanilla filia heredes / faciundum curaverunt.

„Tiberius Claudius Brittus, Valerius fia, az ala II Arvacorum decuriója, aki Hispaniából való, élt 50 évet, szolgált 30 évet, Claudius Ianuarius és házastársa Claudia Hispanilla fia, végrendelete alapján Flacchus decurio, apja és Hispanilla fia és örököse gondoskodtak róla.”

- Anyag: márvány,
- magasság: 73 cm,
- szélesség: 90 cm,
- vastagság: 27 cm,
- lelőhely: Dalj/Teutoburgium,
- keltezés: 31–70,
- olvasat: CIL III, 3271 = Hernandez-01, 26 = Dautova-1983, 223 = Gerion-1985-347 = RHP 136 = Migotti-2016, 4.

A sírkő töredezett, a felirat hiányos, de a betűk szépen formáltak, a szöveg jól olvasható. Az elhunyt 30 évet szolgált, és sírköve alapján rendfokozata is ismert. Öt évvel lépte túl a meghatározott szolgálati időt, utána részesült tisztos elbocsátásban.

Ala Gemelliana

Az ala Tiberius és Claudius császár uralkodásának idején állomásozott Pannoniában, majd Nero uralkodása idején Moesia provinciába vezényelték őket.³³ Ez idáig egyedül ezt a feliratot ismerjük a segédcsoporttól Pannonia provinciában való tartózkodásuk idejéből.

9. felirat

C(aius) Petroni(us) C(ai) f(ilius) / domo Mop/sisto an(norum) LXXIII / stip(endiorum) XXVI missus / ala Gemelliana / h(ic) s(itus) e(st) / Urbana lib(erta) et / coniu(n)x pos(u)it.

„Caius Petronius Caius fia, aki Mopsosból való, élt 73 évet, szolgált 26 évet az ala Gemelliana katonája, itt nyugszik, (sírkövét) örököse, Urbana állíttatta.”

³² LŐRINCZ 2001: 21.

³³ LŐRINCZ 2001: 21.

- Anyag: márvány,
- magasság: 210 cm,
- szélesség: 67 cm,
- vastagság: 27 cm,
- lelőhely: Walbersdorf/Scarbantia,
- keltezés: 45–60,
- kiadta: Hild 396 = RHP 122 = Schober 270 = D 9138 = AEA 2008, 31 = AEA 2010, 17 = AEA 2011/12, 42 = AE 1901, 101 = AE 1909, 200 = AEA 2016/17, 74 = AEA 2020/21, 44.

Egyszerű hornyolással díszített feliratos tábla.³⁴ A sírkő felső orommezéjében félhold és két csillag látható rozettával. Alatta félköríves orommezőben az elhunyt mellképe. A feliratos mező alatt, a lábzetben vágatott lovas katoná látható, valószínűleg az elhunyt. Fegyverzete pajzs és felemelt lándzsa. Mivel csak 1 évvel szolgált túl a meghatározott 25 évet, feltehetőleg háborús helyzet okán nem kapta meg időben a tisztes elbocsátást.

Azonosítható csapatnév nélkül

Az alábbi feliratokon nem található csapatnév vagy rendfokozat, de a feliratokon szereplő katonák továbbszolgálata az évszám feltüntetése okán nem lehet kérdéses.

10. felirat

Oplus Laepocus Vols/etis f(i)lius Aexil/vas vet(eran) ann(or)um / LIII stip(endiorum) XXIX / h(ic) s(itus) e(st) / L(ucius) Petillius C(ai) / f(i)lius he(res) pos(uit).

„Oplus Laepocus, Volses fia, Aexilvas veterán, élt 53 évet, szolgált 29 évet, itt nyugszik. (a sírkövet) Lucius Petillius, Caius fia és örököse állíttatta.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 285 cm,
- szélesség: 78 cm,
- vastagság: 24 cm,
- lelőhely: Paks/Lussonium,
- keltezés: 71–130,
- kiadta: CIL III, 3322 (p 1680) = CSIR U 7, 37 = RIU IV, 1022 = RHP 497 = Schober 179.

A sírkövet 1790 táján találták, és gróf Apponyi Albert högyész kastélyába szállították. A gróf adományozta a követ a Nemzeti Múzeumnak. A sírkő csúcsos záródású, orommezéjébe összezsavarodott farkú delfineket faragtak. A delfinek a holtak lelkét vezetik

³⁴ BELLA 1901: 68.

el a túlvilágra, így gyakran ábrázolják őket sírköveken.³⁵ Alatta félköríves képmezőben az elhunyt mellképe látható. Az elhunyt, Oplus Laepocus rövid, hullámos hajat visel, szakáll nélkül. Viselete bő ing, amelynek szegélye a nyakánál látszik, vállára dúsan redőzött katonaköpenyt borított.³⁶ 4 évvel szolgált tovább, amit szintén magyarázhatunk azzal, hogy háborús helyzet okán később kapta meg a tisztes elbocsátást. Ezután családot alapított, és sírkövét fia állíttatta részére.

11. felirat

-----| [---]uca d(efuncta) est a(nnorum) IIII [---] Passer e[t] / [cons]iste viator et lege qui T[---]
/ [---]aessi et de caro c<o=V>niuge Crit/onte qui vixit an(nos) LXX et fecit / stipendia XXXII.

- Anyag: mészkő,
- magasság: 48 cm,
- szélesség: 72 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Sopron/Odenburg/Scarbantia,
- keltezés: 201–300,
- kiadta: RIU S, 38 = AE 2005, 1216.

A felirat és maga a kő is töredékes.³⁷ A rajta szereplő katona 32 év szolgálati időt töltött el a római hadseregben, ami 7 évvel haladja meg a meghatározottat. Rendfokozat nem ismert a felirat alapján.

Végkövetkeztetés, további kutatásokhoz vezető kérdések

Az általam vizsgált 11 felirat elemzése jól mutatja, hogy a segédcsoportok katonáinál kevesen döntöttek a továbbszolgálat mellett. Ennek számos oka lehetett, de többségében a háborús helyzet okán kaphatták meg később a tisztes elbocsátást, vagy speciális beosztásban szolgálhattak. Az öt, cohorsokban továbbszolgálo katona közül négyen nem alapítottak családot, hanem bajtársukat nevezték meg örökösüknek, akik számukra a sírkövet állíttatták. Ez mutathatja azt is, hogy számukra nem sikerült a társadalomba való visszailleszkedés. Egy olyan Pannonia provincia területén segédcsoportban továbbszolgálo katonát sikerült csak azonosítanom, aki családot alapított. Hárman a vizsgált cohorsok katonái közül valószínűleg háborús helyzet folytán rövid ideig szolgáltak csak tovább, de egyikük, Tiberius Claudius tíz évvel lépte túl a meghatározott 25 év szolgálati időt. A cohorsokban továbbszolgálók feliratain két esetben sikerült rendfokozatot, egy esetben pedig az előljáró nevét is azonosítani. Egy olyan katona szerepel a listán, Titus Claudius, akinek előmenetele jól nyomon követhető sírkövének szövegén. Az *alá*ban szolgáló négy katona közül ketten is hosszabban szolgáltak tovább, míg a másik két katona valószínűsíthetően háborús helyzet okán kapta

³⁵ ELIADE 2002: 256.

³⁶ NAGY 2007: 20.

³⁷ LŐRINCZ 2010: 303.

meg néhány évvel később a tiszt es elbocsátást. Rendfokozatot mindössze egy esetben sikerült azonosítanom. A csapatnév nélküli két katon a rövid idejű továbbszolgálatot (4-7 év) teljesített, egyikük ebből családot alapított, és díszes sírkövet állítottak számára. Rendfokozatuk azonosítására nem volt lehetőség. Az 1. században itt állomásozó 21 *cohort* és 9 *ala* közül mindössze ez a 11 felirat tartalmaz továbbszolgálatot igazoló adatot. A római hadsereg létszámához mérten ez igen alacsony szám. Reményeim szerint a képet árnyalni tudja a későbbiekben a társadalomba való visszailleszkedés kérdésének vizsgálata, valamint a segédc csapatok katonái zsoldjának elemzése.

Felhasznált irodalom

- BELLA Lajos (1901): Három római föliratos köről. In *Archeológiai Értesítő XXI. kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BIRLEY, Eric (1986): Before Diplomas, and the Claudian Reform. In ECK, Werner – WOLFF, Hartmut (szerk.): *Heer und Integrationspolitik: Die Römischen Militardiplome als historische Quelle*. Köln: Böhlau, 249–257. Online: http://files.lib.byu.edu/exhibits/romanplates/documents/before_diplomas.pdf
- ELIADE, Mircea (2002): *Vallási hiedelmek és eszmék története I.* Budapest: Osiris.
- FARKAS István Gergő [é. n.]: A római segédc csapatok megnevezése. *Római Kor*. Online: <https://bit.ly/3CBSZ4M>
- FITZ Jenő (1961): Titulum memoriae posuit. In *Alba Regia Szent István Király Múzeum Évkönyve*. Székesfehérvár: Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- GOLDSWORTHY, Adrian (2004): *A római hadsereg története*. Pécs: Alexandra.
- HAMPEL József (1906): *A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannoniai sírtáblái*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Online: <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/1119>
- KOVÁCS Ágota Johanna (2023): Nertus, egy pannoniai veteran pályafutása. In *A Hadtudomány és a 21. század. 2023 Tanulmánykötet*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége Hadtudományi Osztály, 166–171. Online: <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/hadtudomany-es-a-21-sz-kotet-2023.pdf>
- KOVÁCS Péter (1999): *Vicus és castellum kapcsolata az Alsó-Pannóniai limes mentén*. Piliscsaba: PPKE BTK.
- LE BOHEC, Yann (1994): *The Imperial Roman Army*. London: B. T. Batsford.
- LŐRINCZ, Barnabás (2001): *Die römischen Hilfstuppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Wien: Phoibos.
- LŐRINCZ, Barnabás (2010): *Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des Römischen Reiches I–II*. Budapest: Verano.
- NAGY Tibor (1971): *Kőfaragás és szobrászat Aquincumban*. Budapest: A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve.
- NAGY Mihály (2003): A pannoniai városok kialakulása. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Teleki László Alapítvány.
- NAGY Mihály (2007): *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője: Római kőtár*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

- SAXER, Robert (1967): *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*. Köln: Böhlau.
- SPAUL, John (1994): *ALA 2: The Auxiliary Cavalry Units of the Prediocletianic Imperial Roman Army*. Andover: Nectoreca.
- SPAUL, John (2000): *Cohors 2. The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*. Oxford: BAR Publishing.
- SZILÁGYI János (1939): *Aquincum*. Budapest: Officina.
- TERNOVÁČZ Adél (2017): Feliratok Pannónia I. századi történetéhez. In *Ingenia Hungaria III*. Budapest: ELTE Eötvös József Kollégium, 230–244. Online: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34859/Ingenia_Hungarica_III_Ternovacz_Adel_p_229-244.pdf?sequence=1&isAllowed=y